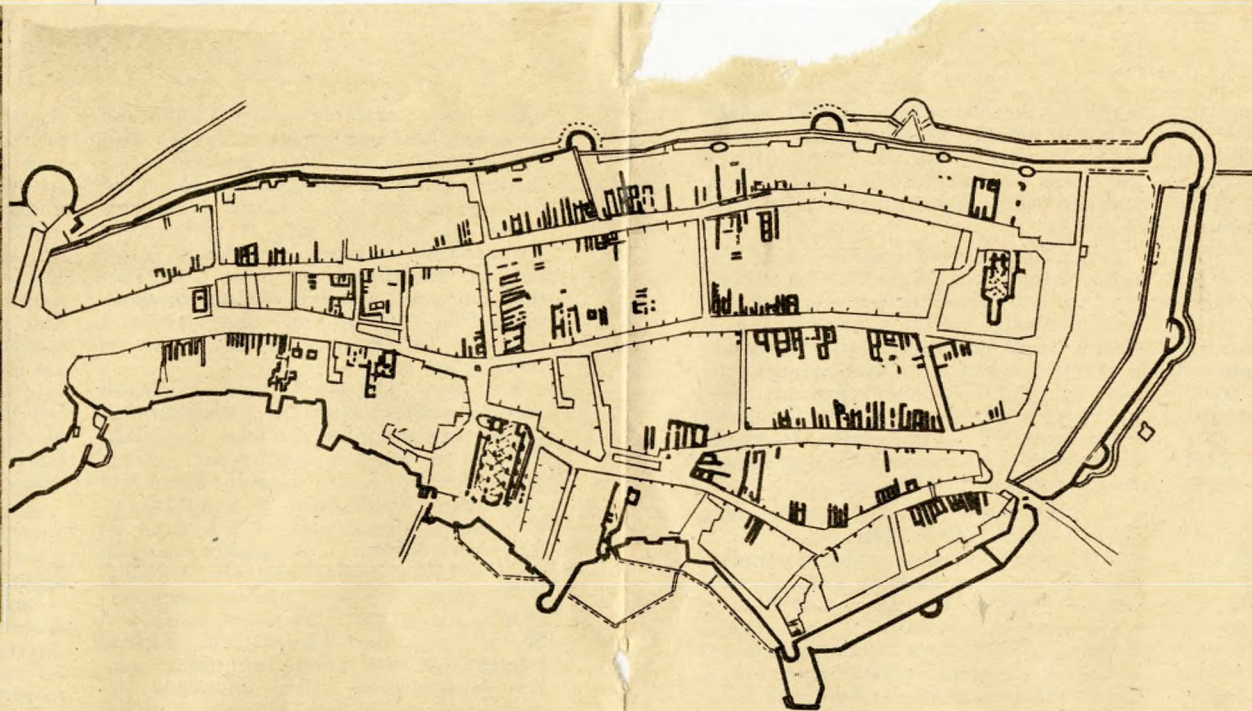

2. ábra. A Tárnok u. 20. sz. közép-kori épület, emeleti ívsora csak 1945-ben vált láthatóvá. Az ívsor alatti földszinti rész be volt falazva. A homlokzati festést a megmaradt részletek alapján restaurálták. Az emeleti ablakkeretek már barokk eredetűek.

3. ábra. Az Úri u. 31. sz. házat eredeti gótikus formájában sikerült restaurálni. Az egyetlen kétemeletes gótikus lakóház a Várban

A „foghijas” VÁR

Buda 1945. évi ostroma csaknem teljesen elpusztította a volt királyi palotát és a Várnegyednek nevezett polgári városrészt. A mintegy hét és félszáz lakóházból mindössze négy maradt épségben. A kisvasúton leszállított törmelék mennyisége soknak bizonyult a Vérmező több méter mély teknőjének feltöltéséhez.

Ilyen csapás csak az 1686. évi ostromkor érte Buda várát, amikor a töröktől visszafoglalt városrész összefüggő, leégve, kifosztva került a győztesek kezébe. Ekkor pusztult el a középkor és a sárjadó reneszánsz korának régi városa, s még a nyomait is csaknem teljesen eltüntette szemünk elől az idő.

Az 1945. évi ostrom pusztítása azonban ismét felszínre hozta a rég eltakart maradványokat. Az újabbkori épületekről lehullott vakolatrétegek alól a szétroncsolt falak romjai között középkori épületrészek tűntek elő nem sejtett

4. ábra. Az Országház u. 18—20—22 sz. épületek homlokzatán az értékes gótikus és barokk részleteket egyaránt megtartották

mennyiségben. A régi kőemlékek mint „zárványok” rejtőztek a későbbi építmények falaiban, és ma már az egész középkori település „kitapintható” az új város testének belsejében. Ez a szinte „befalazott” város az egyetlen megmaradt középkori városunk, amely — az ostrom nyomán — nagyobb összefüggéseiben még korunkban is érzékelhető.

Budapest népe 1945-ben mint szét-dúlt hangyaboly serege, ösztönszerűen látott hozzá a helyreállítás munkájához. Hónapról hónapra hegedtek a sebek, de a Vár csak nehezen tért magához. Itt szinte reménytelennek látszott a jövő. Mégis, már akkor megkezdődött a kutató munka, majd lassú ütemben a restaurálás is.

Azóta a Várnegyed új életre kelt. A szépet keresők — köztük külföldiek — csendes örömmel járják utcáit, hogy régi titkait megismerjék. Helyreállítását azonban még közel sem fejezték be. Sok a megromlódott épület, sok az elpusztult házak helyén tátongó üres telek, még „foghijas” a Vár.

A helyreállítás két érdekes, ugyanakkor nehéz feladat elé állította az építészeket. Az egyik a megrongálódott, de mégis megmaradt újabb korú házak rekonstrukcióján belül az eddig jórészt ismeretlen középkori *leletanyag megmentése* és megmutatása, a másik a teljesen elpusztult épületek helyének, a „*foghíjaknak*” betöltése. Miért fontos e problémák megoldása?

A feltárult középkori emlékek nemcsak új adatokat nyújtanak a Várnegyed történelméhez, hanem a magyar történelem tatárjárás és törökidulás közötti szakaszának valóban kézzelfogható, összefüggő építészeti emlékei, a XIII. század közepétől a XVI. század közepéig terjedő időszak élő tanúi.

Ez a középkori település legújabb ismereteink szerint akkor született, amikor IV. Béla a tatárjárás után új várakat emeltetett. Az első adat róla egy 1255-ben kelt oklevél, amely szerint IV. Béla a „Pesti Újhegyen erős bástyákkal körülvett várat építtetett”. Ez a terület később a „Budai vár” nevet kapta, míg az addigi királyi székhely az „Óbuda” (castrum veteris) nevet nyerte el.

Budavár építői, egyben első lakói a tatárjárás borzalmas pusztításában megrikult magyar lakosság helyére települt idegenek voltak. A vár első falait s a Várnegyed első házait valószínűleg bevándorolt olaszok, vallonok, flandriaiak és németek építették. Ők alkották hosszú időn keresztül a Várhegy kialakuló településének törzslakosságát mindaddig, amíg a XV. század közepén a magyar lakosság annyira meg nem erősödött, hogy

a vezetést kezébe vehette. A XVI. század közepén készült török jegyzék szerint már alig volt a Várban idegen. Így a tatárjárás és törökidulás közötti időszakban a Várnegyed magyar településsé változott.

A külföldiek első építkezései a Vár építéstörténetében mégis döntőek voltak. A nyugatról idekerült iparosok ez új építészeti stílust, a *gótikát* honosították meg, s ezt a lassan kialakuló magyar iparosság is átvette. A középkor Várnegyedét egyházi és polgári épületei egyaránt méltóvá tették ahhoz, hogy a XIV. század végén és a XV. század elején, Zsigmond uralkodása alatt, ne csak királyi, hanem császári székhely is legyen.

A XIII. század második felében négy *gótikus templomot* is építettek.

A *Nagyboldogasszony*, plébániatemplom (Mátyás-templom) építését a francia ciszterciák építési módján kezdték meg, majd németek folytatták a saját ízlésük szerint. Ez lett a város németjeinek temploma. A domokosrendiek építették a *Szent Miklós*-templomot, amelynek csontka tornya még áll a mai Hess András téren. A templomhajó fala, a szentélybe vezető diadalív gótikus keretének egy része, a szentély alépitménye a várfal felé még ma is látható. A magyar lakosság várbeli plébániája a *Mária Magdolna*-templom lett. Hatalmas tornya még ott emelkedik a Kapisztrán téren. A *Ferencesek temploma* a mai Várszínház helyén állott.

Az egyházzal párhuzamosan indult *polgári építkezés* sem volt méltatlan korához. A gazdag kereskedők és iparosok egymással versengve díszítették házukat.

Az emeleten voltak a lakoszobák, köztük a néha díszterem szerepét is betöltő nappali szobával. A földszinten — a kapualj két oldalán — boltozatos üzlethelyiségek állottak (innen ered a „bolt” szó). A széles kapualjon a kocsik is bejárhattak. Innen nyílt a lépcsőház, az udvar, a pincelejáró. A kapualjat gyakran ülőfülkék, úgyneve-

5. ábra. Úri u. 40. A díszes gótikus kapualj restaurálás közben

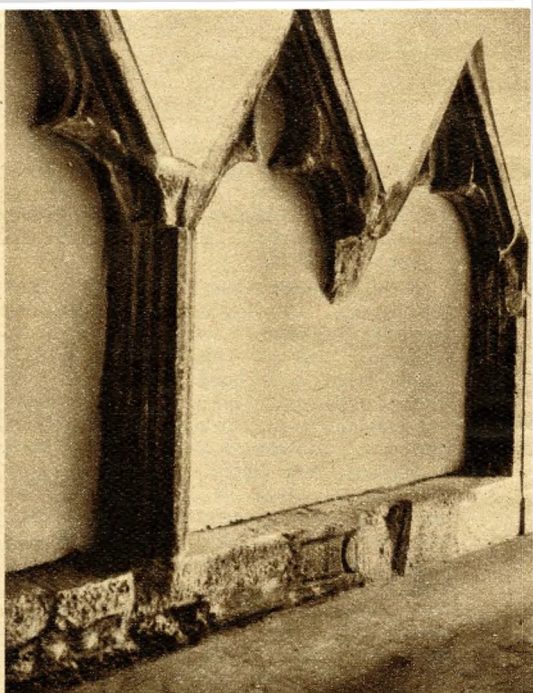
zett *sediliák* díszítették, padjaira az örök vagy a vendégeket kísérő szolgák telepedhettek le.

Az épületek emeleti része olykor az egész homlokzat hosszában erkélyszerűen előreugrott, másutt csak a kapu felett épült zárt erkély. A kiugró emelet esős időben védte a járókelőket és a boltok kirakatába helyezett árut. A homlokzatok kövel keretezett kapui és ablakai között a vakolt felületeket festették. Rendszerint élénk színű vonalakkal egyszerű kösztást (quaderezést) utánoztak, de gyakran tarka mintás festést is alkalmaztak.

A házak zárt sora öt-hat évszázaddal ezelőtt is ott állott, ahol ma. A várbeli utcák mai vonala már akkor kialakult, sőt a telkek határvonalai is szinte változatlanul maradtak. — Ha pillantást vetünk arra a térképre, amely a mai Várnegyed alaprajzában a középkori maradványokat tünteti fel, világossá válik, hogy a középkor építészete jelentősen befolyásolta a városrész további alakulását.

Mindezt azonban csak ma tudjuk így. 1945-ig csupán szórványos leletek bizonyították a középkori polgári városrész egykori jelenlétét. *Arányi Lajos*, a kőbonetan első magyarországi professzora, hallgatóival a nyári szünidőkben kutatta fel e leleteket. 1877-ben hetvennégy budai házban talált többé-kevésbé értékes maradványt. A Várnegyed folyamatos és lüktető élete azonban nem tette lehetővé a rendszeres feltárást, nem lehetett megállapítani a régészeti nyomok összefüggését, s a középkori várostest továbbra is rejtve maradt.

Így érthető, hogy a felszabadulás után a helyreállítás munkájának amúgy is felelősségteljes volta még fokozottabbá vált, amikor a rendkívül értékes leletek tömege tárul a romok közt kutató szakemberek elé. Az egész középkori várost feléleszteni természetesen nem lehetett, hiszen a romjai fölé nőtt újkori város barokk, klasszicista és eklektikus palotáival ugyancsak nagy építészettörténeti értéket képviselt. Gondoljunk arra, hogy a második világháború előtt a várbeli utcaképek szépsége és hangulata éppen ebből az újkori építészeti egységből született. Mit mutasson meg, mit állítson helyre a mai építész a múltból? A középkori városrészt, vagy a barokk, klasszicista, romantikus eklektikus elemekből álló legutolsó élő városképet, ismét elrejtve a váratlanul napvilágra került középkort?

6. ábra. Az Üri u. 36 számú épület már csak belsejében őrizte meg a gótkát. A kapualj esücsíves *sediliái* (ülőfülkéi)

Építészeink e problémája sok vitát szült.

A régi középkori városrészeket eredeti formájukban helyreállítani nem tudjuk, mert képek vagy leírások nem maradtak róluk. Az előkerült részletek sok támpontot adnak ugyan a rekonstrukcióhoz, a nagyobb méretű kiegészítés mégis bizonytalan, esetleg hazug eredményre vezetne.

Az újkor épületeit — hiteles dokumentumok alapján — könnyen rekonstruálhatjuk. De ha a középkor emlékeit ismét „befalazzuk”, akkor megfosztjuk magunkat régebbi történelmünk tanútól.

Úgy véljük, helyesen jártak el a magyar tervezők, amikor a meglévő adatok alapján végül is az *újkori* Várnegyed újjáépítéséhez fogtak azzal az elhatározással, hogy a középkor emlékeit is a lehető legnagyobb mértékig megmutatják. Így a barokk, a klasszicista stb. emlékek helyreállításával ismét látható az újkori Várnegyed összképe, utcaképe, hangulata, és csupán a részleteket „zavarják meg” a szeszélyesen jelentkező középkori elemek. Ezek az új keretbe foglalt középkori részletek hívják fel a figyelmet a „befalazott” város örök jelenlétére.

A középkori részek helyreállítása, megmutatása minden épületnél más és más. Akadnak azonban olyan épületek is, amelyek — legalábbis külső megjelenésükben — csaknem teljesen a középkori állapotot tükrözik.

A jól ismert *Tárnok utca 14. számú* ház például az erkélyszerűen kiugratott emeletű lakóépület egyik példája. A földszinti üzletek fölé kinyúló gyalogos ívsor a háború előtt nem volt látható. 1945-ben a lehullott vakolat alatt megjelentek a rejtett részletek, amelyek nemcsak a középkori formákat, hanem a homlokzat régi festési módját és színezését is elárulták. A rekonstrukciós itt csaknem teljes mértékben sikerült. Kár, hogy az emelet barokk ablakkeretei már régen eltüntették a középkori kőkereteket. A homlokzat a mi számunkra sajátos színezésű, holott a várbeli házak legnagyobb része valaha ilyen volt. *Karácson Imre* 1904-ben lefordította *Evlia Cselebi* török utazó jegyzeteit, aki az 1660—64. évi budai utazás során a következőket írta: „Buda városrészeiben, mikor Szulejmán szultán elfoglalta, szép és díszes házak voltak, minden háznak erkélye volt, valamennyi festett ház volt. Még mostanában is megvan azokból a különös festményekből néhány százezer különféle alak és művészi kép, némely ház kapuján és falán.”

A kutatók legnagyobb meglepetése az *Úri utca 31. számú* ház volt, amelynek homlokzata 20 évvel ezelőtt még a romantikus kor neogót stílusának gipszarchitektúrájába burkolózott. A két-emeletes ház lehullott vakolata alól gótikus homlokzat került elő. A restaurált épület ma egyik díszes a Várnak. A kapualj félköríves sediliái és néhány belső részlet a középkor hangulatát leleli.

Úgy hiszem, természetes, hogy a helyreállítók az előbb említett két épületnél lemondtak az újkori Várnegyed stílus-egységéről, és helyesen cselekedtek, amikor a barokk, klasszicista házak közé vissza merték csempészni a középkor egy-egy „tarka ruhás” képviselőjét.

Érdekes, hogy a múltban egyetlen épületet ismertek el valóban középkori eredetűnek, mert homlokzatán a szép gótikus ívsor megmaradt. Ez az *Országház utca 20. számú* épület volt, éppen az, amelynek középkori homlokzatát mégsem lehetett restaurálni. Az emelet ugyanis az újkorban átépült, eltűntek a középkor nyomai, és helyette kedves, vidám hangú barokk homlokzat díszíti. Ez is építé-

sztörténetünk értéke, így kellett megtartani. A restaurálás rendkívül finom munkája (amely az udvarra is kiterjedt) nem zavarta meg a két kor stílusának harmóniáját, egymás mellettiségét.

Sok ilyen „összvérhomlokzat” született a Várban. A szomszédos *Országház utca 18. számú* és a *22. számú* épület homlokzata és kapualja egyaránt szép kultúr-emléke a közép- és az újkornak.

A középkort mélyebben rejtő házak elsősorban a kapualjban őrizték meg kincseiket. — Az *Úri utca 36. számú* ház háromszöges sediliájával, az *Úri utca 40.* nagyon szép előcsarnokszerű kapualjkiképzéssel csak akkor árulja el ősi eredetét, ha kapuján belépünk. Nagyon szerencsés az utóbbi épület kapujának mai kialakítása, ahogy üvegfelületén át bepillantást enged az eddig rejtett belsőbe. A helyreállítók ezeken a házakon előnyben részesítették és szeretettel őrizték meg a klasszicizáló homlokzatokat, de méltóan gondoskodtak a középkor érvényesüléséről is.

Sokszor felmerül a kérdés, hogy e helyreállítási módszerrel — a különböző korok különféle stílusának feltámasztásával — nem válik-e „múzeummá” a Várnegyed? Miért nem építjük újja a Várat a XX. század ízlése szerint?

A kérdés nem oktalan, hiszen a Várnegyed Budapest egyik élő városrésze. Ma is élnek itt emberek, ahogy a középkorban vagy a török időben és később. Vajon ezeket az embereket, családokat jogosan zárjuk-e „múzeumba”?

Ez a probléma élesen jelentkezik, ha a teljesen elpusztult házak helyén építendő új házakról van szó. Vajon miként történjenek a „foghíjak” betöltése? Szabad-e a XX. század emberének ebbe a „múzeumba” modern épületet emelnie?

Erről majd legközelebb.

Dr. Radnai Loránt
okl. építészmérnök

Következő számunk tartalmából:

Lórántffy Zsuzsanna — Az élő anyag felépítésének kulcsa — A kelet-német partvidéken — A „foghíjas” vár II. — „A Negyedik Piramis” (A kairói Miszr bankház történetéből) — Az olasz búza — A tudomány világa